

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. І. Предко на дисертаційну роботу Г.В.Сало «Антропологічні смисли релігійно-філософського дискурсу української діаспори (20-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Сьогоднішня антропологічна криза актуалізує нові смисли людини, її «вбудованість» у соціальний світ, який все більше виходить з-під її контролю і, «вислизаючи з рук» та прямо вказуючи на те, що вона, з одного боку, впливає на світ, а з іншого – вона приречена бути вкоріненою в ньому та зберегти себе. Однак сучасні світові катаклізми, які пов'язані як з кліматичними зрушеннями, виснаженням водних і земних ресурсів, зростанням бідності і ймовірності масового голоду, так і постійним загостренням міжетнічних та міжрелігійних конфліктів, політичним протистоянням різних держав гостро ставлять проблему виживання як окремої людини, так і людства загалом.

Упродовж тривалого часу людство створило величезний масив предметів, здійснило прорив у різних галузях знань, прискореними темпами урізноманітнило засоби комунікації. Але чи змінилась сама людина? Чи наблизилась вона до своєї прадавньої мрії – удосконалення самої себе? Чи позбавилась вона «патогенних ефектів» впливу «техногенного суспільства» та пододала свою ницість та злостивість? Адже людина – це любов і ненависть, добро і зло, заздрість і доброзичливість. Чи здатна вона подолати ці вічні дихотомії й довести, перш за все, собі, що в ній «живе» й боголюдське начало?

На жаль, сучасне суспільство вражене вірусом байдужості, аморальності, невмінням, а часто небажанням чути, сприймати Іншого з його світоглядними уподобаннями та особистісним баченням тієї чи іншої проблеми. Часто-густо в потоці агресивності й важко розгледіти оте суто людське, задля й чого стверджувалися загальнолюдські цінності, які упродовж століть формувалися, плекалися чисельною армією філософів, богословів, інтелектуалів, які

покликані, за влучним висловом англійського історика, філософа А.-Дж. Тойнбі, бути дріжджами в загальному котлі суспільства, сприяти наростанню людського в людині.

Чи ж існує підхід до антропологічної проблематики, який би дозволив пов'язати різні інтенції людського оприсутнення на єдиній концептуальній основі та усвідомити сутність нової, універсальної ідентифікації людини, розглянувши вищезазначені проблеми з позицій нової методології їх вирішення?

У цьому контексті дисертаційна робота Г. В. Сало розкриває важливу і, безперечно, актуальну тему, обумовлену необхідністю осмислення антропологічних ідей представників українського зарубіжжя, які випробували на собі неприйняття їх світоглядних уподобань, їх вчень про людину, які включають як інституційний, так і ціннісно-нормативний та особистісно-індивідуальний рівні людської буттєвості.

Характеризуючи представлену до захисту роботу, слід відзначити ґрунтовно опрацьовані мету, завдання, об'єкт, предмет та джерельну базу дослідження (с. 15-17), визначеність положень, які містять елементи наукової новизни (с.17-19), логічну структурованість розділів та підрозділів дисертації та чіткість формулювання отриманих результатів.

Дисертаційне дослідження є логічно струнким і єдиним цілим, складається з трьох розділів, семи підрозділів, у яких викладено основний зміст.

Дисертантка звертає увагу на те, що останнє десятиріччя ХХ -початок ХХІ ст. продемонстрували підйом інтересу до життєвих шляхів, ідей мислителів українського зарубіжжя. Авторка слушно зауважує, що наразі їх антропологічна парадигма впливає на формування моделей певного способу життя, ментальності, форм особистої поведінки, соціальної взаємодії, цінностей.

Новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше подається цілісна антропологічна модель релігійно-філософських студій представників української діаспори (20-ті р. ХХ – початку ХХІ ст.). При цьому Г. В. Сало звертає увагу на такий конструкт як українська діаспора, розглядаючи її, з одного боку, в екзистенційно-особистісній площині, а з іншого – в контексті

комунікативно-дискурсивного проекту, що й уможливило розгляд її різноваріативних вимірів – етнонаціонального та релігійного. Також наукова новизна відстежується в осмисленні життєвого шляху того чи іншого діаспорного мислителя в контексті біографічного нарративу як презентації та актуалізації релігійно-дискурсивних практик, які ґрунтуються на україноцентризмі і теоцентризмі. Антропологічна модель представників української діаспори «вибудовується» на досягненнях вітчизняної та світової філософсько-релігієзнавчої думки, зокрема, релігійній духовності, ідеї «внутрішньої» людини, феномені «серця» у поєднанні з Вірою, Надією, Любов'ю, смислова функціональність якого розгортається в принципі кордоцентризму. Дисертантка всебічно обґрунтовує положення про праксеологічний струмінь впливу антропологічних вчень в етнонаціональній, духовній, релігійній царинах.

У першому розділі «Аналітичний огляд літературних джерел та методологія дослідження проблеми» (с.21-63) розглядається, з одного боку, значний пласт літературних джерел, в яких подається доволі розмаїта палітра антропологічних візій, а з іншого – виокремлюються ті ракурси дослідження людини, які слугують методологічним підґрунтям осмислення антропологічних аспектів релігійно-філософських ідей представників української діаспори. Причому відповідний аспект вчень діаспорних мислителів доволі вдало і, певною мірою, ґрунтовно розкривається у перспективі осмислення національно-культурної та релігійної ідентичності. Відтак у тексті дисертаційного дослідження реалізується методологічно виважений авторський задум, який по мірі його послідовного розгортання, приводить до вельми показових узагальнень та висновків.

У другому розділі «Концептуалізація антропологічного проекту релігійно-філософських студій мислителів української діаспори» (с.64-136) авторка акцентує увагу на ті чинники, які «вибудовували» антропологічну парадигму представників українського зарубіжжя. При цьому Г. В. Сало, звертаючи увагу на витоківі джерела антропологічних візій діаспорних мислителів (вітчизняна,

світова традиція) та біографічний наратив як засіб презентації, актуалізації в дискурсивних практиках етнонаціональної та релігійної ідентичності, доходять до такого висновку: концептуальним підґрунтям їх розмислів є україноцентризм та теоцентризм.

У третьому розділі «Сутність та смисли відношення «людина -Бог -світ» у працях мислителів українського зарубіжжя: праксеологічний контекст» (с.137-185) розкриваються сутнісно-сміслові характеристики їх антропологічних розмислів у контекстуальному діапазоні аксіологічних та практичних впливів у системі «людина-Бог-світ». Варто зазначити, що третій розділ є певною «демонстрацією» практичного аспекту антропологічних візій мислителів української діаспори. Звичайно, в даному контексті дисертантка звертається до прикладів, до емпіричного матеріалу, щоб з'ясувати, яким чином «працює» той теоретичний інструментарій, який розглядався нею в першому та другому розділах.

Також у дисертаційному дослідженні подаються інтерв'ю з тими мислителями, які були безпосередньо знайомі з представниками української діаспори та вперше ввели у вітчизняний науковий обіг їх праці (А. Колодний, Додаток А) та є їх нащадками (А. Чировський, Додаток Б; Д. Галадза, Додаток В).

Дисертантка не обмежується встановленням значення ключових концептів релігійно-філософського дискурсу мислителів української діаспори. Натомість вона намагається критично і, водночас, врівноважено подавати своє розуміння їх ідей. Між іншим, виважений критицизм у сприйнятті Г. В. Сало світоглядних установок діаспорних мислителів певною мірою надає змістовну привабливість дисертаційному дослідженню, засвідчуючи вміння авторки «працювати» у конфесійному полі.

Завдання роботи окреслюють нам велике дослідницьке поле – і смислове, і часове, і культурне, в якому «працює» Ганна Вікторівна – від праць київських книжників до вчень про людину С. Кримського та А.Колодного, від ідей мислителів українського зарубіжжя світського спрямування (І. Мірчук,

О. Кульчицький, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін.) до мислителів релігійної орієнтації (І. Огієнко, І. Ортинський, І. Шевців, С. Ярмусь та ін.). Дисертантка демонструє широту свого філософського кругозору, добре знання джерел, вміння працювати з ними, здатність до теоретичних узагальнень, порівнянь і аналізу.

Підкреслю, що представлена кандидатська дисертація презентує, попри деяку складність різних світоглядних позицій, достатню наукову обґрунтованість та вагомість, що підкреслює оригінальність авторського підходу у вирішенні обраної проблематики. Відтак дисертаційна робота відзначається ретельно науково опрацьованим змістом, логічним структурним викладом, узгодженістю концепції та висновків, що свідчить про належний рівень кваліфікації дисертантки. Отже, проведене дослідження заслуговує на загальну позитивну оцінку.

Відзначаючи безсумнівні здобутки дисертантки, все ж потрібно зауважити наступне:

1. Релігія, як духовна складова розвитку суспільства, завжди генерувала багато проблем, які обговорювалися упродовж століть філософами, теологами, вченими. Розвиток українського суспільства безпосередньо пов'язаний із історично—сформованою системою ціннісно-нормативних складових релігії. Саме тому й аналіз релігійної духовності, її духовних практик є ключем до розуміння багатьох процесів формування та трансформації українського етносу. В дисертаційній роботі звертається увага на різні ракурси осмислення феномену «духовність» (с.29, 146-152, 154,168 і т. д.). Однак із тексту дисертаційної роботи не зовсім зрозуміло, які ж існують відмінності в смислових нюансах таких понять як «духовність», «духовість» (С.Ярмусь), «етнічна релігійна духовність», «християнська духовність».

2. Визнаючи ефективність загальної логічної структури дослідження не можна не помітити локальні прорахунки. Зокрема, дисертантка зауважує, що «... дух прагне до вищого пізнання істини, якою виступає Бог» (с.167). Дана теза

доцільна в контексті богослов'я, однак, зважаючи на подальший текст, вона бездоказова з наукової точки зору.

3. В підрозділі 2.3 «Українська людина в релігійно-екзистенційних та націонал-персоналістичних вимірах діаспорних мислителів» дисертантка зазначає: «... М. Шлемкевич розглядав українську релігійність у контексті тріади «релігія - світогляд - мистецтво» (с.123). В цьому контексті виникає низка питань: «Які релігієзнавчі можливості в осягненні феномена релігійності засвідчуються та розкриваються в даній тезі? Як вони, власне, корелюються з типами української людини (старосвітський поміщик, гоголівська, сквородинівська та шевченківська людина), які виокремлює М. Шлемкевич? Як «спрацьовує» дана типологія в сучасному бутті українців?»

4. В дисертаційній роботі серед основних вчень про людину в українській діаспорі подається аналіз праць В. Шаяна та Л. Силенка. Враховуючи те, що ці вчення виникають в умовах необхідності відстоювання національної ідентичності, визначальними характеристиками їх антропологічних візій є етноцентричність та націоналістичність. Проте навіть в сучасному українському релігієзнавстві існує доволі неоднозначна думка з приводу ідей В. Шаяна та Л. Силенка. Більше того. Навіть між ними самими існують значні розбіжності у віросповідних засновках. Відтак потребує конкретизації питання ролі антропологічних ідей В. Шаяна та Л. Силенка як представників української діаспори.

5. В дисертаційному дослідженні зазначається: «С. Ярмуся завжди турбувала доля українського православ'я, збереження його самобутності і утвердження помісності Української православної церкви. Православність у розмислах С. Ярмуся є найхарактернішою рисою українства» (с.180). Однак сьогодні серед українців посилюється тенденція переходу від православ'я у інші конфесії. Як Ви гадаєте, які причини такої переорієнтації?

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не знижують високого загального рівня дисертації, не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не

піддають сумніву наукову вартість дослідницької праці дисертантки. Скоріше, вони окреслюють можливі орієнтири продовження дослідницької роботи за даною проблематикою.

Звісно, що деякі положення дисертаційної роботи є дискусійними в сучасній дослідницькій літературі й уможлиблюють наявність неоднозначних трактовок тих чи інших концептуальних та світоглядних установок діаспорних мислителів. У будь-якому разі слід констатувати важливість розглянутих у дисертаційному дослідженні питань у перспективі пошуку нових рішень в межах вироблених релігієзнавцями різних підходів до розв'язання антропологічної проблеми.

Положення дисертаційної роботи, які виносяться на захист, є обґрунтованими, мають достатній ступінь новизни, аналітичний матеріал дисертації, висновки, сформульовані у роботі, мають теоретичне і практичне значення, зокрема, можуть бути використані при формуванні стратегічних моделей виховання сучасної молоді. Також матеріали дисертаційної роботи можна використовувати при укладанні підручників, навчальних посібників, у навчальних курсах з філософсько-релігієзнавчих дисциплін, спецкурсах для магістрів і аспірантів.

Результати наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, належним чином відображені у наукових публікаціях авторки, пройшли достатню апробацію і доповідались на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях.

Автореферат та наукові публікації у достатньому обсязі відображають зміст дисертації. Положення новизни достатньо обґрунтовані. Висновки дисертації є достовірними. Вони аргументовані принципами і методами дослідження, багатством матеріалу, переконливим викладом, фаховим філософським підходом і рівнем розгляду. Дисертація представляє собою самостійне, цілісне, завершене дослідження.

Текст та зміст дисертаційної роботи є такими, що дозволяє зробити висновок, що авторка є науково зрілою і компетентною особистістю, яка здатна

не лише продукувати та належним чином презентувати нові ідеї, але й толерантно та коректно підтримувати наукову дискусію.

Все вищезазначене дає підстави вважати, що представлена дисертаційна робота відповідає вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій згідно з п.п. 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка, Сало Ганна Вікторівна, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
професор кафедри релігієзнавства
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

О. І. Предко

О. І. Предко

ПІДПИС ЗАСІДАЧА
ВЧЕНОГО СЕКРЕТАРИАТУ
КАРАУЛЬНА Н. В.

03.02.2018

[Handwritten signature]